

Ghilsan Lafont
EUHARISTIJA. HRANA I RIJEČ

UVOD

Naš ljudski život pokazuje izvjesni broj određenih izraza, ponašanja i načina življenja, nazovimo ih 'figurama', koje niti jedna religija i niti jedna prava mudrost ne može zaniijekati, nego samo integrirati, odbaciti ili pak preobraziti. To su *hrana, rad, seksualnost* i konačno *smrt*, koje ljudski glas i riječ preobražavaju u *zaziv, pripovijest, poeziju, zakon...* Ove figure i ove riječi neprestano nas dodiruju: one obitavaju u književnosti; produhovljuju figurativne i dramske umjetnosti, koreografiju, film...

Te figure prizivaju jedna drugu, međusobno se usklađuju i razvijaju, ali niti jedna od njih nije savršena, odnosno, niti jedna ne može u potpunosti zadovoljiti čovjekovu osobnu i društvenu žudnju. U pojedinačnom slučaju i u njihovoj ukupnosti, one ukazuju na isti pravac i da se smisao svake pojedine objavljuje dijelom iz njezine sličnosti, a dijelom iz različitosti u odnosu prema drugima. Niti jedna ne dosiže svoj cilj u konačnom i iscrpnom djelovanju. Međutim, one ostaju otvorene, prizivaju ono što označuju i tek djelomično dosežu nešto 'drugo' ili nekoga 'drugoga', kojega ne mogu dati same od sebe, a koji odgovara onome što one traže: svojevrsno sveopće zajedništvo koje se događa poput preobražaja i koje se može nazvati složenim nazivom – *spasenje*. To se spasenje izražava preko njihova posredništva: eshatološka gozba, napitak mladosti, hrana besmrtnosti, mistično sjednjenje, savršeni spokoj. Ono se može izraziti i u negativnom vidu: to je ukidanje boli, brisanje smrti... Različite religije i različite mudrosne tradicije, svaka na svoj način, ukazuju na ono 'drugo' i na onog 'drugoga', predlažući putove prema njemu. U konačnici, svi ti putevi imaju raznolika obilježja u praktičnom korištenju figura

i riječi zajedničkih svim ljudima. No, 'religija' znači mnogo više. Ona se odnosi na obred, tj. na određenu simboličku uporabu figura hrane, seksualnosti, smrti, sačuvanih u sjećanju tradicije, dok 'mudrost' naglašava ponajviše etičku stranu ponašanja i unutarnji vid traženoga spasenja pružajući stanovitu prednost riječi – ponajviše riječi danoj u zakonu, a zatim šutnji.

Ako ovim simbolima iščitavamo pripovijesti i poeziju Svetoga pisma ostajemo začuđeni pred činjenicom da ih pronalazimo na svakoj stranici: ulazimo u ono što je p. De Lubac nazivao 'atmosfera simbola'¹, koja osvježava razumijevanje svetoga teksta. Ako se to događa s Pismom, neće li biti isto i s liturgijom, na poseban način, s euharistijskim slavljem, središnjim obredom kršćanske vjere? Euharistija, naime, koristi *riječ*, osobito u liku zaziva (molitva) i sjećanja (pripovijest) te *hranu* (kruh i vino) i nosi ih u odnos prema događaju *smrti i uskrsnuća* Isusa iz Nazareta. Rad i seksualnost nisu izravno upleteni u obred. No, oni su gotovo dodirne točke obreda: hrana, koja ulazi u igru obreda, preobraženi je plod čovjekova rada, nipošto jestiva prirodna tvar. Što se pak tiče duhovnog učinka obrednog slavlja, ono se često izražava simboličkim slikama ujedinjenja, ženidbene veze, kušajući time izreći duhovni vrhunac tog odnosa. Pjesma nad pjesmama bila je nekoć sastavni dio zaključnih obreda vjenčanja; molitve kojima zaključujemo naša euharistijska slavlja često upućuju na sjedinjenje u ljubavi. Kažu da kartuzijanci, nakon pričesti, odlaze u svoje ćelije i prigibaju se držeći glavu jednom rukom kao da se u tom trenutku ispunjava nadahnuta riječ: „Njegova mi je lijeva ruka pod glavom, a desnom me grli“ (Pj 2, 6).

U ovom djelu želio bih iščitavati euharistiju polazeći od velikih simbola kojima su se humanističke znanosti bavile tijekom drugog dijela prošloga stoljeća. Pokušat ću prije svega razmišljati o *hrani*, te orisati put koji polazi od čina ishrane pa sve do slavlja blagdanske gozbe. Poveznica tog promišljanja o hrani s onom o *govoru*, koji slijedi, proizazi iz činjenice da blagdanska gozba, kada je prati izraz radosti, često se zaključuje govorom o velikanu blagdanskog spomena. Takav govor je spomen prošlosti koja uskrsava; takav je govor izraz želje za dugim životom, za vječnim životom. Potom, na osnovi ovih analiza hrane i govora, obradit ćemo temu, koju možemo nazvati *euharistijski govor*: kome se obraća? Čega se prisjeća i koje želje izražava? Kako se on veže uz kruh koji se lomi? Tako možemo doći do posebnosti

¹ H. De Lubac, *Exegèse médiévale*, IV., Paris, 1964., 149-181 (ed. It. *Esegesi medioevale*, Milano, Jaca Book, 1986.).

euharistije naspram svakog drugog blagdanskog blagovanja: *ono čega se euharistija spominje*, tj. smrt i uskrsnuće Isusovo (razina govora); *ono što euharistija daruje* za blagovati, tj. Tijelo i Krv Kristovu (razina blagovanja); *ono što euharistija ostvaruje*, tj. kršćanska zajednica pozvana na sveopću ljubav kao mistično ujedinenje s Bogom u iščekivanju dovršenja (razina određenja).

Učinak ovoga razmišljanja očigledno će biti klasičan – neću izmisliti ništa novoga – ali ću koristiti drugačije putove od onih uobičajenih. Euharistija se očituje kao mjesto zajedništva s Bogom utemeljeno na spomenu na Isusa Krista u nadi dovršenja eshatološkog vremena, koje se već ostvaruje u simbolici slavlja. I upravo zato, ona se očituje kao simboličko ispunjenje ljudskoga življenja. Euharistijska riječ stalni je zaziv koji uključuje u potpuni izraz toliko dijakronijski (izreći svijet) koliko sinkronijski (izreći povijest). Euharistija hrana savršeni je dar besmrtnosti. Smrt koju ona naviješta potpuni je dar sebe i poziv na život. U sva tri slučaja obznanjuje se ljubav, odnosno, dvostruka žudnja da Drugi bude i biva te da daruje život.

Postojala su dva načina kojima sam želio postaviti ovo razmišljanje. Prvi je način 'znanstveni', dok je drugi, za kojega sam se odlučio, 'meditativni'. Ovo je razmišljanje plod susreta prije trideset godina s knjigom *Esej o daru* Marcela Maussa. U iščitavanju tog djela osjetio sam ono što opisuje Claude Lévi-Strauss, čije bih riječi na ovom mjestu želio navesti: „Malo ljudi je moglo čitati *Esej o daru* a da ne osjete emocije, koje je Malebranche tako dobro opisao podsjećajući se na prvo čitanje Descartesovih dijela: „srce lupa, um ključa, a duh mi bijaše ispunjen još uvijek nejasnom, ali snažnom sigurnošću da prisustvujem odlučujućem događaju znanstvene evolucije“.²

Uzbuđenost pred ovim djelom proizlazi iz genijalnog sadržaja *Eseja*, ponajviše iz intuicije da je preko tog djela moguće zgodno promišljati *kršćansku euharistiju*. Zato sam se i upustio u orijentirano istraživanje kršćanskog vida dara. Tema *dara i darivanja*, proistekla iz Maussova djela osamdesetih godina prošloga stoljeća može se smatrati svojevrsnim ključem iščitavanja onoga što su istraživale humanističke znanosti i filozofija. Od Lévi-Straussa do Baudrillarda, od Derride do Lacana i Lévinasa, kao i Paula Ricoeura, bilo na razini stvari, ljudi, slobode i govora,

² *Essai sur le don* objavljen je u M. Mauss, *Sociologie et Anthropologie*, Paris, 1950., 143-279. Lévi-Straussov citat je preuzet iz *Uvoda* istog djela, str. 33. (talijansko izdanje: C. Lévi-Strauss, *Introduzione a M. Mauss, Teoria generale della magia*, Torino, Einaudi, 1991.).

bilo na drugim poljima neusporedivo različitim³, pozitivističkim ili duhovnim, s beznađem i s nadom ili pak s hladnom bistrinom nastavilo se preispitivati o strukturi, o mehanizmima, o eventualnom smislu *simboličkoga* kao mjesta susreta i uzajamnosti, a sve na temelju marksizma koji još uvijek nije gubio svoju snagu. Brzi pad posljednjega pridonio je očitovanju manjkavosti stvarnih referenci takvih strastvenih istraživanja i onih potvrđenih odbacivanja svake vrste metafizike, koje su se ubrzo zamijenile razmišljanjima o praznini, o *slaboj misli*, kao i o povratku religioznoga i traganju za takozvanim 'duhovnim'.

Kršćanska se teologija, u međuvremenu, dala podučiti u mišljenju dara i u bogatstvu promišljanja ljudskoga koje je ta antropologija sadržavala. Kad bi sa svoje strane današnja kultura prihvatila čuti barem malo od onoga što kršćanska tradicija Saveza, ujedinjena s realizmom stvaranja, nudi, mogla bi bez sumnje obnoviti misao, umjetnost, obrednost. Ne mislim samo na teološki prilog toj obnovi, nego na kulturalni, kojega je Louis-Marie Chavet razložio (*Symbole et sacrement*, tal. izd. Elledici 1990.) ili pak ustrajni rad Instituta za pastoralnu liturgiju produbio, posebno djelom Andrea Grilla (*Teologia fondamentale e liturgia*, 1995.) i drugim izdanjima. Godine 2000. Maurice Bellet objavio je *La Chose la plus étrange. Manger la chair de Dieu et boire son sang*.

Prethodni redci željeli su naznačiti osjećaje koje sam kušao tijekom ovih godina dok sam razmišljao o euharistiji, a da ne zanemarim klasične putove, kako bih zadobio pozornost povjerenih mi studenata. Unatoč tome, ovdje se radi samo o jednom kratkom eseju kojega bih želio predložiti kao jednu vrstu 'meditativne teologije'. *Teologija*, u mjeri u kojoj ono što sam napisao proizlazi iz dugih sučeljavanja sa spomenutim autorima o kojima bih još trebao napisati mnoge stranice i obogatiti ih mnogim bilješkama. *Meditativna*, jer sam odustao od tog projekta kako bih ponudio razmišljanje koje se može učiniti 'naivno' ili možda

³ Uzmimo za primjer hranu. Tema se može razmatrati s opisnog gledišta (Fischler, 1993.), strukturalnog (Lévi-Strauss, 1970), psihoanalitičkog (Châtelet, 1977.), baroknog (Camporesi, 1989.), erotičnog (Pasini, 1995.), estetičkog (Onfray, 1995.), te simboličkog (Bachelard, 1938.)... Među svim ovim raznolikim pristupima moguće je pronaći zajedničke točke, ali također i nepomirljive različitosti. Isti slučaj vrijedi i za govor, za seksualnost i za smrt. Ovdje se ne radi o tome da temeljito preispitamo ova pitanja. Metoda ne može biti druga negoli izbor: s jedne strane teologija i euharistijska praksa upućuju na više ili manje svjestan način na izbor iz šume tumačenja, dok naprotiv, ova ili ona činjenica proizašla iz znanstvenog istraživanja baca posebno svjetlo na euharistijsko otajstvo.

‘djetinje’. Razlog koji mi se zapravo sviđa jest poziv čitatelju da zađe u humanost svoje vjere i u sakramentalno iskustvo kako bi dopustio da progovori vjera koja počiva u najjednostavnijim gestama kao što su uzeti hranu i uputiti riječ, te da dođe sve do onih zahtjeva i onih iščekivanja koja počivaju u svakom čovjeku. Ova knjiga, dakle, nije za brzo čitanje, nego je radije poziv na unutarnji put prema samima sebi i prema vlastitim simbolima, prema ljudima koji traže smisao svojega života i prema Bogu koji sve to zapravo daruje.

PRVO POGLAVLJE

JESTI I PITI

Hrana. Tvar i simbol

„Prema nekim mišljenjima, stvarnost je u prvom redu hrana“.⁴ Ova slavna izreka G. Bachelarda, u trenutku u kojem započinjemo s govorom o hrani, kazuje nam da je hrana u isti mah tvar i simbol. Ona je tvar, jer je točno da je ponajviše hrana ona koja nam obznanjuje stvarnost: u tom pogledu govorimo o ‘elementarnim namirnicama’, a takav izraz priziva slike opsega, veličine, materijalnosti koje nisu posvema hrana (i stvarnost), ali bez kojih uopće nema ni hrane (ni stvarnosti). Ona je simbol, jer su obrisi materijalnosti hrane izravno upleteni u mrežu značenja i vrijednosti unutar kojih se preobrazbe, ‘metafore’, produciraju i reproduciraju u naizgled bezgraničnoj igri. Čini se da je ova dijalektika, tvar/simbol, koja se očituje ponajviše u hrani, sadržana na svim razinama istraživanja o čovjeku. Bachelard nije prestao istraživati u tom smjeru.⁵ U ovom poglavlju ću pokušati započeti razmatranjem o jednostavnoj činjenici ishrane kako bih na koncu mogao ocijeniti i materijalni vid hrane, koji, u određenoj mjeri, obilježava simbole i riječi.⁶ Moja nakana je

---

⁴ G. Bachelard, *Formation de l'esprit scientifique*, Paris, 1938., 169. Ova je rečenica preuzeta iz znakovito naslovljenoga poglavlja: „Mit probave“.

⁵ Za ovu temu nas zanima Bachelardov *La Terre et les rêveries du repos*, Paris, 1947., poglavlja „Jonin kompleks“ (129-182) i „Vino i loza alkemičara“ (323-332).

⁶ Obzirom na ovu temu vrijedi pročitati nadahnuta razmišljanja C. Lévi-Straussa o odnosu između lingvističkih znakova i stvari, kao što je primjer hrane i sličnih riječi, koje su međutim oprečne („fromage“ i „cheese“). Usp. C. Lévi-Strauss, *Anthropologie structurale*, Paris, 1958., 103-108. (tal. izd. *Antropologia strutturale*, Milano, Il Saggiatore, 1990.).

također umaknuti napasti zaborava odnosa sa zemljom (napasti koja opsjeda i teološko istraživanje) kao i gubitka kontakta s onim što stalno hrani naš imaginarij, ali se često pojavljuje u porama najfinijeg pojmovlja.

Tvar

Jesti i piti prvobitni su čini i iskonsko otvaranje svijetu. Prije nego se njegove oči otvore i noge usprave, kako bi mogao hodati po zemlji, dijete jede, točnije, pije. Prvim pokretima potvrđuje vlastito tijelo, te prihvaća zemlju i vodu upisujući ih u cikluse prvotnih odnosa. Prije bilo kakvog razlikovanja stvari, dijete otvara usta i sisa u krilu majčinu. Ono je za njega prvi izvor hrane. Pohlepno guta hranu, a izbacuje vani ono što njegovo tijelo ne prihvaća. Od prvog gutljaja majčina mlijeka pa sve do posljednjeg, teško progutanoga zalogaja voća na koncu života, ne prekida se preobražaj između tijela i zemlje, između zemlje i tijela. Apsolutno ništa se ne događa u našem životu bez ovih primarnih i vazda aktivnih odnosa. Užitek pronalazi mjesto svojega prvotnog iskustva u tom biološkom ritmu po kojem se uzima tvar zemlje i vode, a vraća im se ono što tijelo ne prihvaća. Ishrana je pretpostavka svake egzistencije. Kada ona postane problematična, bilo radi manjka hrane bilo zbog ritma ishrane na kojega smo naviknuti, glad nadvisuje sve druge potrebe i privlači pozornost na primarnu egzistencijalnu potrebu. Baš se tada i najmanji komadić kruha jede s takvom pažnjom koja graniči s liturgijom.⁷

Na ovom mjestu bilo bi potrebno ući u misteriozno razlikovanje između *tekućeg* i *krutog* kao načina jela i pića. Zemlja je mjesto ishrane; zemlja je oslonac našim nogama i našem tijelu; ona je među našim rukama, ona je materija našega rada i konačno, ona je izvor i tvar naše ishrane. Jer je kruta, zemlju se može uzeti i koristiti na isti način. Voda je primarna tvar; ona bježi iz naših ruku jer je živa i tečna. Voda je i skrivena tvar: struji u dubinama zemlje i ne zna se kamo ide; voda je viša od neba; ne zna se gdje će doći u svoj uvir. Jer bježi iz naših ruku i jer je u stanju preplaviti nas, voda nam se opire. Unatoč tome, voda je najveći objekt naših žudnji i potreba još više od zemlje, jer je bolje biti gladan negoli žedan!

⁷ Solženjicin u romanu *Jedan dan Ivana Denisovića* opisuje u više navrata način na koji se 'ruča' u koncentracionom logoru u kojem živi stari, bezubi uznik Šukov.

Međutim, razlikovanje između tekućeg i krutog ima i neke zanimljive vidove. Kruto je ono što valja uništiti kako bi se moglo progutati. Potrebno je oljuštiti, žvakati, potrebno je prethodno uništenje tvari: tako biljke bivaju uzgajane, a zatim iščupane iz zemlje, životinja biva zaklana; kuhanje, o kojem će još biti riječ, utječe na namirnice kako bi ih se učinilo jestivima prije nego čovjekova usta konačno ne dovrše transformaciju hrane. Neke drevne kulture imale su posebne obrede kojima bi na neki način molili za oprostjenje zemlju i životinje zbog 'zločina' koji bi nad njima trebao biti učinjen. Smatralo se, međutim da upravo takvo uništenje osigurava njihovu komunikaciju. Kad se proguta ono što se jede, istodobno se biva asimiliran sa strane onoga što se pojelo, te se na taj način tvori određeno mistično zajedništvo. Kanibalizam tu pronalazi svoje posljednje opravdanje. Na prvi pogled, tekući element se zbiva na manje tragičan način od krutoga: ne guli se, niti se žvače; u svojevolumnom djelovanju čovjek ne preobražava tekuću tvar, nego je guta. Ono što zahtijeva manje posla, čini se da je više neophodno: prvotno je piti, a jesti dolazi tek poslije i sve treba postati više ili manje tečno da bi se moglo progutati.

S ovim razmišljanjima nismo otišli daleko od euharistije. U Ivanovu evanđelju Isus se ne boji onih koji se o njega sablažnjavaju. Kada se njegovi slušatelji povlače pred govorom o tijelu kao jelu, on ponavlja zapovijed koristeći konkretnu riječ – 'jesti' – te još nadodaje i zapovijed – piti krv. Ne znam je li običaj da se ne pričešćuje iz kaleža djelomično vezan uz sveti strah pred takvim pićem. Kada je pak riječ o tijelu, u svakom slučaju, još uvijek se pričešćuje izrazito tankom hostijom, koju ne treba žvakati; uostalom, hostija se prije nije smjela ni dodirnuti. Tijelo je tako postalo dematerijalizirano preko svake mjere. Postalo je razvodnjeno, a destruktivni vid onoga 'jesti' bijaše malo pomalo uklonjen.

„Uzmite i jedite“ rekao je Isus. O tome se više nije vodilo računa. Sakrament u svom pravom smislu bijaše sveden na gotovo ništa u korist sadržaja koji bijaše gotovo odvojen od njega. Čovjek i njegovo tijelo bili su odvojeni od otajstva na kojega su pozvani. Od baroknog doba pa sve do naših dana, sav realizam euharistije nije bio usredotočen na čin – jesti – nego na stvarnu Kristovu prisutnost u onome čime se pričešćivalo. Jedna vrsta fizičkog realizma postala je mjesto mišljenja i propisa bez pra-

vog odnosa s istinom sakramenta.⁸ Stvarnost euharistije tako se događala na neosjetljivi način. Danas, naprotiv, potrebno je naglasiti osjetni vid euharistije, jer sada jedemo tijelo i pijemo krv. Stoga se danas nalaže liturgijska formacija sudjelovanja na euharistiji.

Hrana – svjesno i nesvjesno

Odnos prema hrani ne završava funkcijom ishrane. Postoji također i probava. Ona praktično ostaje izvan sfere volje i, ako je sve u redu, ostaje i izvan dosega same svijesti. Najdublja i najživotnija strana ishrane, ona preko koje se ostvaruje jedinstvo između hrane i čovjeka, događa se izvan moći volje. Refleksivni oblik glagola 'hraniti se' otkriva da je čovjek kao i svaka životinja, trenutak prijelaza u živom ritmu materije nad kojom on zapravo nema moć. Izbacivanje onoga što nije moglo biti probavljeno, ako je svjesno i može utemeljiti obrnuti simbolički pol, događa se također bez sudjelovanja volje.⁹ Paradoksalno, ovaj vid nesvjesnog obznanjuje bit hrane, usredotočavajući se prema posljednjim tajnama čovjeka i svemira: „Na određenoj razini mogega življenja – piše Paul Ricoeur – ja sam jedan riješen problem sa strane one mudrosti koja je mudrija od mene samoga. Mudrost je mudrija, jer djeluje 'sama po sebi', tvori u redu samoga tijela ono što ja ne mogu učiniti svojom voljom, svojim umom i svojim rukama“.¹⁰ I još kaže: „Život izgrađuje život, volja ne stvara ništa drugo osim stvari; spektakl života uvijek ponižava

⁸ Neki tekstovi obzirom na ovu temu sabrani su u knjizi P. Camporesi, *L'Inferno e il fantasma dell'ostia* (fran. izd. *L'Enfer et le fantasma de l'hostie*, Paris 1989., 154-228.)

⁹ Ovdje diskretno spominjem defekaciju kao fizičku stvarnost uključenu u redoviti ritam hranjenja i analnu simboliku koja je s njime povezana. Međutim, mislim da ako se o tome ne treba prestatu govoriti (to čini i evanđelje, usp. Mk 7, 14-23), ne bi se trebala sva analiza o hrani usredotočiti samo na taj vid te joj dati više važnosti od oralne simbolike. U tom smislu djelo N. Châteleta ostavlja stanovite sumnje. Zasiurno, potrebno je nadići 'romantično' vrjednovanje hranjenja i, u tom smislu, analize u djelu *Corps à corps culinaire* (Paris, 1977.) vrlo neophodno demistifikaciju. No, bez sumnje nije dobro previše naglašavati sadički vid ishrane. Na taj način se može upasti u 'naopako' viđenje ove stvarnosti.

¹⁰ P. Ricoeur, *Philosophie de la volonté. I. Le Volontaire et l'Involontaire*, Paris, 1967., 392-394. (tal. izd. *Filosofia della volontà*, Casale Monferrato, Marietti, 1990.) „Moj život kao zadatak i kao riješeni problem“. U ime same oprečnosti tvar-simbol, koji se mogu razlikovati ali ne i odvajati, želio bih raspraviti pitanje 'razdvajanja' između svijeta tijela i sfere svijesti, koju autor potvrđuje (396) na štetu same mogućnosti ontologije.

volju“.¹¹ No, umjesto poniženja sa strane spektakla života, bilo bi bolje iščitavati te znakove i diviti im se.

Životu kojega mi sami ne stvaramo mogao bi biti trenutak priznanja Prisutnosti i spoznaje da sve ono što je ‘biološko’ može biti mjesto očitovanja ‘transcendentnoga’. Priznati jednu višnju Mudrost, koja djeluje u našem tijelu, paradoksalno nam omogućava da sami sebe priznamo u našoj svijesti i u našoj slobodi. Život nam je darovan te splet slobode i volje, svjesnog i nesvjesnog u našem djelu je poput poziva da se prepustimo, pa i ondje gdje smo gospodari naših čina, onoj višnjoj Mudrosti koja upravlja svijetom i ovim našim tijelom utkanim u ritam svemira. Na taj način slika hrane može postati simbol najdubljih odnosa s Bogom, onih odnosa u kojima on sam uzima i zadržava inicijativu.

Kada se pak radi o sakramentu euharistije, činjenica da posvećene čestice prolaze isti put kao i svaka druga hrana, sama je u sebi simbol određenog izokrenutoga preobražaja: radi se o potpunom preobražaju u fenomenu samoga čina ishrane, ali vjernik biva preobražen u ono što prima, a ne suprotno. On postaje stvarno Tijelo Kristovo zajedno sa svima onima koji se pričestoćuju.

Hrana i govor

Tako dolazimo vrlo brzo (ili se pak stalno nalazimo) u simboličkoj sferi hrane. Govor, čiji iskon često zaboravljamo, neprestano nas unosi u spomen zemlje, vode i hrane. Primarno iskustvo hrane i pića oblikuje sadržaj prvih riječi i prvih rečenica. To iskustvo kao iskustvo slobodnog izraza žudnje na koju se nadovezuju svi kulturalni pomaci, stoje u suodnosu sa seksualnošću i sa smrću.

Čovjek je živo tijelo tako da se govor tijela čini pogodan sve izraziti kao i sugerirati ono što se ne može izustiti. Tako se, osim zemaljske hrane, govori i o nebeskoj hrani kako bi se naznačila onostranost ‘pića besmrtnosti i vječne gozbe’. Kaže se također ‘progutati srdžbu, žvakati ideje, jesti očima, biti gladan prijateljstva i blizine...’ i ovdje ne dajem samo primjere uobičajenoga govora; potrebno je također spomenuti narječja¹² koji spontano

---

¹¹ Isto, 393.

¹² Narječja također kazuju sveze simbola: govor hrane izražava spolne odnose, jer i ovdje i još više u slučaju hrane, riječ je o razmjeni tijela koja žude za beskraj-

očituju bitne simbole ili pak mistični govor, koji prenosi značenja do beskrajna, a da ih ne otrgne od njihovih korijena.

HRANA I KULTURA

Hrana i riječ

Jestivi plodovi zemlje i pitka voda utažuju čovjekovu glad i žeđ. Njihova igra stoji u temelju stvarne preobrazbe koja se događa između svijeta i čovjeka, koja se zbiva u njihovu jedinstvu te ujedno uzrokuje čitav niz raznolikih odnosa metafora i značenja. Upravo iz odnosa, iz temeljnog odnosa, proizlazi igra riječi dara i molbe, koja smješta hranu u svijet kulture. Dijete, za razliku od životinja, ne može instinktivno samo od sebe pronaći hranu. Majka ga uzima tepajući mu riječi pune miline. I kada plače, ono govori te iste na svoj način.

Kultura stoji u apsolutnom suodnosu s prirodom (i iz tog gledišta postoji čvrsta sveza između stvari i simbola). Čovjek nikada nije iskusio čisto životinjsko stanje.¹³ Usta dojenčeta, kojima siše hranu vezana su na svoj način uz usta koja govore i uši koje slušaju, ali i uz ruke, čiju će uporabu tek kasnije naučiti. Tako hrana biva odmjerena i raspoređena u vremenskim razmacima. Čovjekov odnos sa svijetom nije zatvoren u krugu izmjene elemenata i pokretnosti materije. On se opisuje u međusobnu razmjenu riječi, a ona nikada nije bez stvarnog temelja, jer te razmjene, ma koliko god bile uzvišene, podrazumijevaju uvijek, više ili manje izravno, tijela sugovornika.

Možda je upravo ovaj trenutak pogodan da naglasimo prvo religiozno značenje hrane. Ono može biti nazvano 'sveto' u mjeri u kojoj čovjek, imajući potrebu za hranom, nije njezin tvorac, nego je vazda prima kao dar, pa i onda kada je proizvodi. Hrana biva 'uzeta' iz zemlje koja ju je iznjedrila. Na neki način čovjek moli za hranu, držeći zemlju svojevrsnim primarnim božanstvom

---

nim jedinstvom. Trebalo bi razmisliti o tome zašto se izraz 'poljubiti' zamjenjuje izrazom 'pojesti poljupcima'.

¹³ Raščlamba između kulture i prirode možda je upravo osnovna tajna, koju sva tumačenja neće moći iscrpiti. Progovarajući o ovim složenim zbiljnostima u njihovim različitim elementima, ujedinjenim u zajedničkom iskonu, skolastika je govorila o 'stvarnim razlikama'. O nečem sličnom se radi i na ovom mjestu. Usp. *Nature et culture*, u: *Encyclopaedia Universalis*, 16, 1995., 39-43 (F. Armengaud). Pokušao sam promišljati ovu temu u mojoj knjizi *Dieu, le Temps et l'Être*, Paris, 1986., 123s., 344s., (tal. izd. *Dio, il tempo e l'essere*, Casale Monferrato, Piemonte, 1992.).

ili pak moli bogove koji imaju moć nad zemljom i vodom, odnosno, nad plodovima zemlje, kako bi ga održali na životu. S ove točke gledišta razumljivo je zašto hrana i žrtva nisu nipošto dvije različite stvarnosti, jer je potrebno usmrtiti da bi se nahranilo, a to podrazumijeva, na ovaj ili na onaj način, nužnost 'žrtvovanja'. Ako uzmemo u obzir čovjekovu ulogu preobrazitelja i zato uništavatelja, prisutnost smrti je tako očigledna i nužna. To je posebno razvidno u uporabi vatre u pripremi namirnica. Vatra je također vrlo bliska žrtvenom činu. Ove pojave se uklapaju na različite načine u cjelinu tako da se na koncu priprema hrane i žrtvovanje, društvo i svijet bogova na razne načine prožimaju.¹⁴

Ritam ishrane. Post i bulimija

Istina ritma ishrane je jedan od problema koji iščekuju razjašnjenje. Pokušat ćemo ukratko sagledati lica i naličja ovog problema. Što znači hraniti se umjereno? Isus i Marija su zasigurno riješili ovaj problem tako složen upravo zato što je tako jednostavan. Način ishrane je vjerojatno bio važnim dijelom Isusova podučavanja učenika. Ako je istinito da 'nitko nije govorio kao ovaj čovjek', možda upravo 'nitko nije jeo kao ovaj čovjek'. Ako je Isus jeo i pio (što su mu farizeji zamjerali umjesto da čine isto!), on je ponekad isto tako i postio i to održavao oštar post. Post potvrđuje čovjekovu distancu od svijeta koji ga hrani te ispravlja njegovu požudu koja želi ugrabiti ono što valja izmoliti i vazda smatrati darom. Post upućuje na neke temeljne vidove hrane. Prvo u odnosu prema drugome, jer se čovjek rijetko hrani sam i kada je nestašica, jer hranu dijeli s drugim. Zatim u odnosu prema samome sebi, jer posti ne samo ustima, nego i rukama i ušima, svim onim što uzrokuje požudu. Post ozbiljuje simbolizam hrane a da ne niječe njegovu materijalnu vrijednost. Zato je post bitan u čovjekovu životu i zato je teško pronaći pravilan ritam blagovanja. U stvarnosti, radi se o tome da post zahvaća sve dimenzije čovjekove žudnje a da ne nagoni žudnju protiv tijela te da tako odbaci svoje čovječstvo (da bi postao kao bog?), ili pak da ne odbije jesti i zato biti... U edenskom vrtu Bog je darovao čovjeku sva stabla koja nisu bila samo 'pogledu zamamljiva', nego i 'dobra za hranu' (Usp. Post 2,9). Unatoč tome, zapovjedio

---

¹⁴ Usp. M. Détiene, „Pratiques culinaires et esprit de sacrifice“, u: M. Détiene-J.-P. Vernant, *La Cuisine du sacrifice en pays grec*, Paris, 1979, 7-35 (tal. izd. *La cucina del sacrificio in terra greca*, Torino, Bollati Boringhieri, 1982.).

je 'da nisi jeo' sa stabla spoznaje dobra i zla. Hraniti se i postiti dva su trenutka ispravnog odnosa s hranom.¹⁵

Oba su, međutim, krhka i sve ih ugrožava, osobito ono što nazivamo proždrljivost i pohlepa. Pohlepa nije drugo doli potpuna oprečnost postu. Umjesto da se osloni na simbolički odmak od jela, čovjek se u strahu da ga ne izgubi potpuno usredotočava na hranu. Osjećaj nužnosti ishrane odveć je snažna, a strah da se ona ne izgubi previše velika. Pohlepa očituje duboku nesigurnost i razvija se poput životinjskog instinkta održanja, a on se utvrđuje u apsolutnoj prednosti čina – jesti (ili piti). Bilo proždrljivost bilo alkoholizam mogu proizaći iz gubitka simboličkog odnosa s hranom i pićem u kojima tijelo vazda obitava. Kada je čovjek frustriran u simbolima i odnosima, on se prepušta bez ikakve mjere hrani i piću. No, kada se radi o pravom vrjednovanju užitka jela i o vrijednosti hrane uopće, pa i onda kada se radi samo o komadiću kruha, što je danas sve rjeđe, tu ne postoji pohlepa, nego humanost. U ime čega, dakle, ne bismo trebali biti više ljudi ako kušamo ono što je dobro i ono što nam se nudi?

Nije li vino koje je Isus stvorio i darovao u Kani Galilejskoj bilo najbolje koje se ikad pilo? Evanđelje govori da su njegovi sustolnici bili na granici pripitosti kada im je Krist ponudio svoje vino. Predivan poziv na čar življenja! Mentalna anoreksija i bulimija, post i toplina blagovanja! Sve se to odnosi na pitanje granica koje se mogu prijeći ili poštivati. To je pitanje koje pogađa čovjekovu odluku, kada je u zajedništvu s drugima ili sam, u konkretnim uvjetima njegova života, u odlukama koje donosi ovisan o stvarima ili pak kad nad njima vlada.

Čovjek i njegovo tijelo pred hranom

Čovjek jede i u svojoj ishrani nije spontano ograničen na određene kategorije namirnica životinjskog ili biljnog podrijetla. No, čovjek ne jede ono što on sam nije preradio i svojim rukama priredio za jelo. Stoga slijedi da hrana ne postoji bez rada. Osim toga, u činu prerade kao i u činu ishrane, čovjek nikada nije sam. Ishrana se spontano događa s drugim ljudima. Stoga slijedi da je hrana društvena pojava.

¹⁵ Izvršno razmišljanje o postu nalazi se u C. Bendaly, *Jeûne et oralité, Aspects psychologiques du jeûne orthodoxe...*, u: *Contacts* 37 (1985.), 163-229.

Marx je upozorio na tu činjenicu rekavši: „Ljudi su se počeli razlikovati od životinja u trenutku kada su započeli proizvoditi sredstva održanja i učinili korak naprijed koji je ishod njihove materijalne organizacije.“¹⁶ Bez sumnje, naše će nas razmišljanje odvesti vrlo brzo dalje od Marxa, jer ‘proizvodnja’, koja je činjenično plod čovjekove materijalne organizacije, nadilazi tu istu materijalnost iz koje na određeni način proizlazi. No, prije nego se udaljimo od tog mišljenja, potrebno je priznati ispravnost njegove intuicije i istinitost izričaja, kako ne bismo upali u izazovno, ali pojednostavljeno idealiziranje.

74

Čovjekova organizacija je na neki način nova pojava u odnosu prema onome što joj neposredno prethodi, jer je ona oslobodila njegove snage. Čovjek proizvodi jer ‘stoji na nogama’. Njegove ruke nisu neophodne za kretanje. On nije četveronožac, jer su mu dovoljne dvije noge da stoji i da se kreće. Ruke i ramena potpuno su slobodni da rade druge stvari – da obavljaju posao sakupljanja, uzgajanja, prerade. U svojem izvornom značenju, kultura je agrikultura. Ona proizlazi iz slobodnog rada ljudskih ruku i ona je učinak čovjekova uspravnog položaja.

No, kultura proističe i iz usta i iz jezika zbog istih razloga radi kojih proizlazi iz ruku. Čovjekove ruke i njegovo lice oslobođeni su zahvaljujući uspravnom položaju njegova tijela. On ne koristi usta da bi otrgnuo plodove iz zemlje, nego ih prihvaća rukama te ih priređuje za jelo. Usta i jezik tako bivaju slobodni da izuste riječ za razliku od životinjskog urlika, a njegova gesta, ograničena u snazi i vještini, razlikuje se od životinjske šape. Tehnika i riječ, proizlazeći iz jedinstvene fizičke konstitucije uspravnog čovjeka, rađaju se zajedno, jer su usmjereni da se i razvijaju zajedno. Osim toga, u trenutku kada se oslobađaju usta i ruke, čovjekova moždana aktivnost doseže vrhunac kao da se vitalni impulsi njegova organizma odjednom pronalaze zajedno kako bi harmonički djelovali.¹⁷

---

¹⁶ *L'ideologia tedesca*, I. Feuerbach, 1. L'ideologia in generale..., Roma, Editori Riuniti, 1956., 18.

¹⁷ Preuzimam ove antropološke analize od A. Leroi-Gourhan iz njegovog sjajnog djela *Le Geste et la Parole*, Paris, 1965. (tal. izd. *Il gesto e la parola*, 2 voll., Torino, Einaudi, 1977.). Na ovo djelo sam se već osvrnuo u mojoj knjizi *Dieu, le Temps et l'Être*, Paris, 1986., 21-32.

Antropološka ishodišta

‘Korak naprijed’ o kojemu je govorio Marx zasigurno proizlazi iz čovjekove materijalne preobrazbe, ako se ona usporedi sa svijetom životinja. No, ta preobrazba ishod je neprestanoga djelovanja. Ona je čudesni proces oslobođenja živog bića od njegova ambijenta. Od ribe, potpuno uronjene u vodu koja podržava njezino tijelo pa sve do čovjeka koji stoji na zemlji – ona temelji jedan novi poredak. Svo to djelo ‘uzdignuća’ čini se doseže vrhunac u čovjeku iz čijeg vertikaliteta proizlaze djelatnosti, koje bilo na razini njegovih ustiju, bilo njegova jezika ili ruku ne mogu biti svedene niti na blijeđe usporedbe zamjetljive u svijetu životinja.

Zapravo, u mjeri u kojoj se on opire instinktu, raste njegova sposobnost proizvodnje, a ona podrazumijeva i stanoviti odmak od ploda njegova rada. Ta je distanca vidljiva u odnosu prema njegovom vlastitom tijelu, kada uviđa svoje potrebe. Ona se očituje i u odnosu prema prirodi i njezinim plodovima, kada uči kako se trebaju uzgajati i prerađivati. Jer stoji na nogama, čovjek može ostvarivati odnos sa zemljom; može misliti i programirati. Stoga, on je svjestan ne samo činjenice da proizvodi i prerađuje, nego je i svjestan svoje sposobnosti prilagođavanja, razumijevanja, izuma. Ta je novost na svojevrsan način posljedica njegove materijalne organizacije, ali je istom nesvediva na nju, jer čovjek misli i upravlja radom. Ako pođemo dalje, vidjet ćemo da se on ne zaustavlja samo na ishrani, ma koliko god ona bila primarna. Čovjek poznaje i druge žudnje. Sito tijelo poznaje i druge želje. Na ovom se mjestu pronalazi zajedničko ishodište razolikih putova kulture.

Čovjekova ‘materijalna organizacija’ tako rastvara obzore koji ne mogu biti svedeni samo na ono što je ‘materijalno’. Kad postanemo svjesni te činjenice, tada se pojavljuje i problem čovjeka. Postoji ‘problem’, jer čovjek doživljava samoga sebe kao tijelo, ali i zbog toga postaje svjestan da nije samo tijelo. Način da se izbjegne dualizam jest priznati distancu koja postoji u samome čovjeku i vrjednovati stalno obje strane a da ih se ne razdvoji i ne pomiješa.¹⁸

¹⁸ Izraz ‘nerazdvojeno i nepomješano’ preuzet je s Kalcedonskog sabora, na kojemu su bili korišteni u govoru o dvije Kristove naravi (DS 302). U stvarnosti, čini mi se da je to i heuristički i hermeneutički princip koji vrijedi za svako područje ljudskoga znanja i pomaže održati spoznaje u njihovom pravom položaju, u uravnoteženosti između težnje za znanjem i odustajanja od njega.

Antropološki polovi

Ovih nekoliko ideja pomažu nam uvidjeti raznolikost oblika ljudske naravi. Mogli bismo reći da je čovjeka moguće motriti 's tri strane'. Njegova *ruka* upućuje na odnos s materijom i s *tehnikom*. *Usta* se odnose na *govor* i *komunikaciju*, a *um* stalno preobražava slike, sjećanje, misli i pojave koje susreće u konkretnom iskustvu da bi ta iskustva usmjerio preko simbola, odnosno, preko *značenja*. Ipak, potrebno je poći 's jedne strane'. Bilo bi pogrešno odbaciti sve ono što dolazi s drugih strana. Um često zaboravlja da je dio šire stvarnosti pa stoga ne vrjednuje ono što nije misao; 'obrazovani' čovjek prezire 'seljaka', a filozof radnika; radnik na svoj način sumnja u 'više strukture' iako su one neizbježno i bitno ukorijenjene na njegovu radu. Ove se sklonosti – tako spontano prisutne u nama, jer još uvijek nismo pomireni sa samima sobom – rado opisuju 'izmima', jer izražavaju njihov ideološki temelj, ali istom griješe o čovjekovoj istini. Ta se istina ozbiljuje mnogo više nego što se dade izreći, jer se harmonizacija različitosti kao što je naša, odvija kroz dugi vremenski period. Bitno je priznati da s kojega god gledišta želimo prići čovjekovoj istini, ona je obilježena i s onom drugom stranom.

Na taj način ništa ne dopire do čovjekovih usta a da nije plod njegove moći i njegove tehničke zamisli, društvene situacije čije je sredstvo govor, ali isto tako i plod njegova estetskog čuvstva. Hrana koju blaguje je sa svih točaka gledišta simbolična, jer izražava mnogo više od pukog zadovoljenja gladi. „Kaži mi što jedeš i reći ću ti tko si“. Pa ako čovjekova žudnja doseže svoj vrhunac u rukama i ustima, zašto ga ne bi upravo hrana mogla označavati i u konačnici biti dijelom same religiozne simbolike? Još jednom, upravo u odnosu na trostruki vid čovjekove konstitucije (um, usta i ruke), ljudska djelatnost očituje svu svoju istinu.

Priprema hrane: kuhanje

Čovjekova tehnička vještina očituje se u najjednostavnijim radnjama kao što je ubiranje plodova. Već od tog trenutka na djelu je priprema hrane. Čovjek ne jede niti 'salatu' a da je ne očisti i priredi. Očigledno je da se kvalitativni prag prelazi kada priprema hrane uključi 'četiri elementa' te dopusti čovjeku iskusiti njegovu moć, osobito kada koristi vatru i vodu. Već sam se prije osvrnuo na 'prometejsku', religioznu i na svetu vrijednost

pripreme namirnica. Bilo bi potrebno osvrnuti se na precizne i složene raščlambe Lévi-Straussa o 'sirovom i kuhanom', o 'pečenom' te o odnosu između namirnica i vatre, o 'kuhanom' gdje voda igra ulogu posrednika između vatre i namirnica, zatim o posredovanju hrane među ljudima i konačno o izumu tehničkih sredstava za kuhanje koje idu usporedo sa simbolizacijom hrane.¹⁹ Dovoljno je podsjetiti da preko ove tehničke i ujedno svete aktivnosti, jestivi plodovi zemlje postaju dio kulture blagovanja. Oni bivaju preobraženi kako bi odgovorili čovjekovom ukusu, njegovoj potrebi, te kako bi izrazili njegovu moć i označili njegovu ovisnost u odnosu prema onim snagama koje koristi.

Tako nisu samo namirnice one koje čovjeka hrane, nego je i pripremljena hrana ona koja bitni očituje njegovu humanost. Kuhanje se tako pojavljuje kao djelatno posredovanje između čovjeka i prirode. Prije nego što se proces čovjekove humanizacije odvijao preko konzumiranja (i uništavanja) hrane, postojao je proces pripreme hrane, njezine prilagodbe i invencije jela. Kuhanje je traganje za prikladnim i skladnim. Čovjek kuša na razne načine oblikovati stvarnost tražeći neprestano ono što mu odgovara i ono što odgovara njegovoj zajednici. Pokušava prepoznati mogućnosti koja me mu se nude i uvidjeti otpore koji se pojavljuju na tom putu. To vrijedi i za plodove zemlje i širi se na sva područja ljudskoga življenja. Kultura je cjelina procesa domišljanja i prilagodbi, koje čovjek naslijedio i obogatio, zaboravio ili oslabio tijekom vremena, a kojima je simbolizirao i obilježio sebe i druge.

Podjela rada

Prerada i priprema namirnica također očituju društvenu dimenziju življenja. Motreći takozvane primitivne civilizacije, ograničene na manje zajednice na određenom teritoriju, vidljivo je da jedni priskrbljuju 'hranu' lovom, ribolovom ili pak uzgajanjem biljaka, dok se drugi brinu o ubiranju plodova i preradi. U zajednici postoje zadaci povjereni jednoj ili drugoj grupi, jednom ili drugom spolu, ovisno o dotičnoj kulturi. Kada se analiziraju konkretni oblici podijele rada tijekom epoha, čini mi se da valja priznati njihovo konačno utemeljenje u čovjekovim biološkim korijenima. Prva podjela rada događa se na temelju razlikovanja

¹⁹ *Mythologiques*, I. *Le Cru et le Cuit*, Paris, 1964. (ed. it. *Il crudo e il cotto*, Milano, Il Saggiatore, 1980.).

spolova. Tako primjećuje Leroi-Gourhan: „dugi razvoj djeteta onemogućuje pokretnost žena i zbog dvostruke ishrane za grupu nema drugog rješenja osim da se lov povjerava muškarcima, a ubiranje plodova ženama“.²⁰ Možemo se upitati ne sastoji li se kultura u preinaci prirode na način da ne niječe razliku spolova, ali tvori mjesto podijele uloga definiranih na osnovu veće ili manje pokretljivosti?

Druga podjela rada proizlazi bez ikakve sumnje iz područja na kojem se odvijaju djelatnosti. Sam čovjek ne može razviti na isti način svoj um, usta i ruke. Ono što on razvija određuje se ne samo prema njegovoj produktivnoj vještini, nego i prema njegovom kulturalnom usmjerenju, prema njegovoj pripadnosti i prema njegovim simbolima. Možda je neizbježno da ta specijalizacija nosi sa sobom antagonizam unutar grupe. Možda se korijeni ‘socijalnog pitanja’ pronalaze upravo na tom mjestu. Nije potrebno zamišljati jednu statičnu hijerarhiju kao kod Platonove teorije triju redova, koje je proučavao H. Dumézil, gdje čovjek (filozof) koji misli (um) dominira nad čovjekom (građaninom) koji govori (usta), a koji opet podvrgava čovjeka (težaka, radnika) koji radi (ruke). Problem bi bio možda pronaći one principe kojima se faktički priznaje jednakost različitih funkcija, jer su sve te funkcije čovjekove funkcije. Pravi problem je utvrditi one principe komunikacije između različitih grupa koje djeluju putem tih istih funkcija.

Sudjelovanje i služba

Vratimo se našem prijašnjem razmišljanju. Rasprostranjenost međuljudskih odnosa uvjetuje da današnja proizvodnja i prerada hrane zahtjeva često sudjelovanje radnika čitavog svijeta. Da bismo se uvjerali u to dovoljno je uočiti geografsko podrijetlo namirnica koje konzumiramo samo u jednom jelu. Podrijetlo ovdje ne znači samo zemlju gdje proizvedena dotična hrana, nego se odnosi i na ljude koji su radili i proizveli namirnice ili, kako se kaže danas, koji su ih ‘preradili’.²¹ Ma koliko god su ogromne postale dimenzije te proizvodnje, ma koliko god bile egoistične strukture i organizacije prerade hrane, ljudski rad

---

²⁰ *Le Geste et la Parole, I. Technique et langage*, 215.

²¹ Crno-bijeli film iz osamdesetih godina predočio je, kao što mu i naslov kaže *Podrijetlo namirnica*, kako jedno jaje, jedna banana i komad tunjevine dolazi na stol. Ove namirnice prolaze dugi put u kojem sudjeluju mnoga mjesta i mnogi ljudi po cijelom planetu, u raznim uvjetima, često u teškim uvjetima rada.

jučer i danas ostaje prikovan uz temeljnu kolektivnu nakanu: priskrbiti hranu i stoga život svim ljudima, svim ljudima unutar slojevitog društva. Ta je nakana prisutna posvuda pa i u najmanjem komadiću kruha.

Neprihvatljiva drama današnjeg čovječanstva je ona u kojoj je razdioba hrane potpuno neravnomjerna. Ona je protiv ljudske naravi u njenoj biološkoj, tehničkoj i društvenoj zbiljnosti, jer glavina hrane ostaje u rukama manjine. Koja će revolucija biti potrebna da se promijeni to stanje? Što god se dogodilo ne možemo umaći pred odgovornošću za hranu, za plodove zemlje i rada ruku čovječjih. Ako su se 'ljudi počeli razlikovati od životinja u trenutku kada su počeli proizvoditi sredstva održanja' – kako veli Marx – njihova hrana je sve od tada bila obilježena etikom odgovornosti.

Estetsko čuvstvo

Hrana je također estetska pojava. Odakle proizlazi običaj da mi ne jedemo nepripravljenu hranu? Glad treba biti stvarno velika i divlja da se čovjek ne pobrine o izgledu jela i o simbolici ambijenta.²² Termin 'slasno' ne odnosi se neposredno na osjet okusa, nego i na osjet mirisa i pogleda. Priprema i prezentacija hrane pobuđuju osjećaj pomamnosti. U svemu tome čini se kao da se događa nešto neobično: oči pobuđuju usta, ali odmah ruke trgaju ono što su oči vidjele da bi se usta mogla ispuniti. No, ako oči ne bi vidjele ništa poželjno i njuh ne bi osjetio miris i aromu, možda se usta ne bi otvorila na zalogaj. To znači naprosto da se ljudi hrane i da se njihova hrana smješta unutar širokog odnosa posredovanja između čovjeka i prirode, a taj je odnos okrunjen ljepotom. I kada se radi o našim euharistijskim slavljima postavlja se pitanje zašto ih slavimo poput neke brze zakuske a ne kao pravu večeru u kojoj, na koncu dana, naš život srasta s lijepim i jednostavnim obredom koji nam kazuje naše ljudsko dostojanstvo?

I estetsko čuvstvo je društvena pojava. Osjećaj lijepoga u pripravi i prezentaciji hrane ovisi o odgoju. Postoji čitava tradicija 'uporaba' i 'receptata'. I na razini hrane, možda ponajviše na

²² Na ovom mjestu možemo usporediti estetsku bijedu neishranjenih Talijana u prošlim stoljećima koje je opisao P. Camporesi („Il pane e la morte“, u: *La Terra e la luna. Alimentazione, folklore, società*, Milano 1989.) s futurističkim ručkom u Milanu, kojega je opisao M. Onfray (*La Raison gourmande*, Paris, 1995., 214-224).

ovoj razini, čovjek se rađa u jednoj kulturi. Na isti način na koji se usta otvaraju kako bi izustila riječ (a dojenče je sposobno izustiti sve 'naglaske' i sve 'zvukove') tako i okus zadobiva selektivno usmjerenje u vrjednovanju namirnica, unoseći kulturu u središte temeljnih reakcija organizma pred hranom. Putujući u Aziju ili u Afriku, koji Europljanin nije bio barem malo zabrinut za hranu koja ga čeka? Optužuje se FAO da misli na problem hrane u svijetu na osnovi ishrane prosječnog Amerikanca s istočne obale USA. O hrani se ne može raspravljati samo u terminima kalorija. Potrebni su i odnosi prema humanosti i prema raznolikosti kultura. Amerikanci su prvi koji to dobro znaju. Broj stranih i egzotičnih restorana u velikim američkim gradovima tu činjenicu potvrđuje. Takvi restorani omogućavaju im kušati hranu njihovih predaka koji su emigrirali u Novi svijet. Još jednostavnije, oni su prilika nužnoga raskida s neukusnim barovima, simbolima zagubljenog čovjštva. Beskrajna raznolikost stilova na području umijeća kuhanja danas dolazi u opasnost izjednačavanja, a time su ugrožene i primarne čovjekove funkcije.

Zajednica

Hrana se priprema zajednički i zajednički se blaguje. Tu se ne radi o umjetnom ili tehničkom pridruživanju u pripremi i posluži hrane, nego o zajednici koja je u isti mah rad i život, priprava hrane i njezino blagovanje. Dolaskom 'hipercivilizacije', koja je donijela sa sobom promociju, ali i 'atomizaciju' pojedinaca, pojavile su se tvorničke menze i blagovališta kao što su 'self-service', zatim anonimne organizacije rada čija je kvaliteta i kvantiteta određena brojem i klasom izoliranih pojedinaca isključivo u službi njihova radnoga mjesta, a koji među sobom uopće ne komuniciraju. No, vidjet ćemo kako blagovati na istom mjestu ipak ozbiljuje sveze blizine te da je ono prilika stvaranja zajednice. Možda je jedan od znakova krize današnje civilizacije način na koji ljudi blaguju kod kuće. Ponašaju se kao da su u menzi na radnom mjestu. Međutim, normalno mjesto blagovanja barem jedan put na dan za veliku većinu ljudi jest upravo obitelj ili druga zajednica u kojoj se živi. *Communitas vitae* podrazumijeva i uključuje vazda *communitas victus*. Najbitnije je da blagovati znači zajednički dijeliti zajedničku hranu, nipošto zajednički blagovati individualno odabranu hranu, iako podjela hrane treba biti jednaka za sve osobe.

Važnost zajednice koja blaguje i hrane za zajednicu očituje se preko mnoštva znakova. Lévi-Strauss je upozorio na primjer neoženjene osobe u primitivnom društvu, koja riskira umrijeti od gladi u mučnoj izoliranosti. Znamo da se neoženjeni i u takozvanim naprednim društvima, treba potruditi kako bi se prehranio. Treba se snaći za prehranu i blagovati 'kao da je netko s njime'. Stoga se ne treba čuditi nad praksom blagovanja (i posta) propisanom u drevnim monaškim pravilima. Biti isključen iz zajedničkog blagovanja i osuđen jesti 'sam i sa strane', prema monaškim pravilima oštra je kazna, ali i odvojiti se od drugih i zakasniti na ručak također se smatra teškom povredom pravila.²³ Kao da se istina blagovanja ne može ni na koji način odvojiti od zajednice ljudi niti od obreda kojim se ono odvija.²⁴

Postupno uočavamo preokret u našem shvaćanju hrane. Pošli smo od činjenice individualnog apetita i hrane koja utažava glad svakog pojedinca. Sada vidimo da nema individualne hrane i ishrane osim u nekim graničnim prilikama i situacijama. S druge pak strane, to nam potvrđuje činjenicu koja nas prati sve od rođenja: hrana se smješta unutar organskog međuljudskog odnosa. Majka doji dijete, a ono poznaje majku koja ga hrani mlijekom. *Međuljudski odnos uključuje biološku dimenziju* i najvjerojatnije ona se neće nikada izbrisati iz tih odnosa na kojoj god se razini pojavljuje. Iz toga slijedi da je upravo blagovanje mjesto u kojem i polazeći od kojega možemo vrjednovati napetost između osobe i zajednice. Ako blagovati znači sudjelovati na skrbi, pripremi i posluži hrane u zajednici, to nam kazuje da se čovjek razumijeva kao subjekt i osoba unutar zajednice. Ono što je u njemu sasvim individualno i neprenosivo istovremeno je utkano u sveze s drugima. Razumijeti samoga sebe znači također razumijeti sebe kao člana zajednice u aktivnom ili pasivnom odnosu prema njoj.

Pozvati tuđinca

Razmišljanje o hrani u odnosu prema čovjekoj potrebi za ishranom pokazalo nam je da je čovjek vezan uz čitavu prirodu te da se nalazi posred svijeta u stalnoj preobrazbi. Hrana kao plod kulture, pod dvostrukim vidom – estetskim i tehničkim

²³ Usp. *Regola di S. Benedetto*, cap. 24 i 44.

²⁴ Na ovom mjestu možemo spomenuti i fenomen *odjeće*. 'Odijeva' se prigodom poziva na ručak ili večeru, prigodom nekog primanja ili svečanosti.

– očituje činjenicu da je čovjek vezan uz zajednicu i da može živjeti samo unutar zajednice. Zahvaljujući posredovanju zajednice ostvaruje se čovjekov odnos s prirodom, jer je hrana sve od trenutka njegova rođenja upisana u ozračje uzajamnih odnosa, odnosa između majke i djeteta, koji će zacijelo uvijek ostati prisutan u njegovom životu.

Možemo poći korak dalje i razmotriti drugu tajnovitu, ali i svakodnevnu pojavu – pozvati tuđinca na ručak. Razumijemo vrlo dobro da članovi zajednice blaguju zajedno, jer su iste krvi, jer dijele posao i zajedničke interese. No, što se događa kada se za stol zajednice prima onaj koji nije njezin član? Kako to da se tuđinac poziva u ambijent zajednice? „Dođi na večeru.“ - Zašto? Ne radi li se o jednoj sasvim čudnoj pojavi? Ako su hrana i piće temeljni elementi života i ako se blaguju u obiteljskoj zajednici, nije li poziv na ručak ili večeru poziv u zajedništvo, priznanje da je uzvanik jedan od naših? Barem na jedan dan kod nas će moći blagovati; dat ćemo mu ono što je naše, naša dobra, naš život da bi on mogao živjeti. Pozvati na objed znači u konačnici darivati život. Poziv se ponekad zbiva prije nego što odnosi postanu prijateljski. No, njegova nakana postaje još jasnija: želimo stvoriti odnos i ta se volja očituje u integralnom viđenju osobe. Dajući prvenstvo tijelu, poziv biva još življi i žurniji, a njegov odaziv još više obvezuje.

Otkloniti neprijateljstvo

Možemo li produbiti ovaj uvid? Potrebno je prije svega izvući ponešto iz njegove dubine. Možda je poziv na zajedničko blagovanje, osim nakane da se uspostavi zajedništvo, i prilika otklanjanja neprijateljstva i otuđenosti, čin pomirenja i nadilazak osamljenosti, ukratko, poziv na udaljavanje od smrti i poziv na darivanje života.²⁵ Između jedne i druge grupe, između ovog ili onog čovjeka nema neutralnih odnosa i bezlične komunikacije. Agresija ili savezništvo samo su mogući ekstremi tih odnosa. Ako je to istinito, onda je ono prisutno i u slučaju hrane i blagovanja. Tada je poziv na objed motiviran obrambenim mehanizmom: bolje je darivati i manje imati nego umrijeti. Poziv na objed je u sebi mirotvoran, jer često teži ozbiljenju saveza na drugim područjima, ondje gdje rat i smrt predstavljaju pravu prijetnju.

---

²⁵ Evagrije veli: „Ako tvoj brat ima nešto protiv tebe, pozovi ga na ručak“, *Ad monachos*, 15.

Što je to 'radni ručak' doli želja za ostvarenjem ugovora kojim tvrtka (i zaposlenici) može nastaviti živjeti? I ako se ugovor ne potpiše, prezir, razočaranje, neprijateljstvo, jednom riječju 'poraz', može vrlo brzo pokazati da je poziv na življenje bio upućen samima sebi preko osoba od kojih je moguće priskrbiti sredstva za život.

Poziv na zajedničko blagovanje je jedan od privilegiranih znakova te igre dovitljivih i odmjerenih razmjena zahvaljujući kojima se svaki čovjek i svaka grupa održava na životu. Mauss i Lévi-Strauss²⁶ su nam ukazali da postoje i mnoge druge razmjene: u objedu, u razmjeni vrijednih stvari i riječi, ali i žena, ako je to neophodno u preživljavanju grupe. Moguće je da živimo na toj razini, ali ona nipošto nije manje vrijedna. 'Test' naših nakana je jednostavan: ako stalno pozivamo na objed prijatelja ili neku obitelj, a oni nas nikad ne pozivaju kod sebe, osjetit ćemo se ogorčenim. Prijateljstvo će zamijeniti distanca, koja će se obznaniti u razgovoru s nekim drugim. Kažemo da su 'muktaši' oni koji nikada ne 'uzvraćaju' poziv, a uvijek ga prihvaćaju. Takvi ljudi izdaju pravila igre. Svaki dar traži uvijek uzdarje.

Rizik razmjene

Logika dara i uzdarja može nam pomoći u rasvjetljavanju te pojave. Evanđelje izričito poziva na pravilo: „Kad priređuješ objed ili večeru, ne pozivaj svojih prijatelja, ni braće, ni rodbine, ni bogatih susjeda, da ne bi možda i oni tebe pozvali i tako ti uzvratili“ (Lk 14,12). Ako i ne dođemo do tog stanja, svejedno možemo shvatiti rizik svakog poziva na objed. U ime čega valja slijediti to pravilo?

Ritam uzajamnosti dviju strana koje daruju život nije moguć bez rizika ili bez dramatične pozadine, iako konačni uspjeh razmjene otklanja svaki tragični vid. Razmjena, zapravo, ishodi iz igre inicijativa. Da bi se ostvario, potrebno je da se jedna strana prva izloži: „Dođite na večeru!“ Pokušajmo zamisliti ovaj poziv ne u našem društvu izobilja, nego u jednom koncentracionom logoru ili u krajnjoj oskudici, u vremenu suše i gladi: „Dođi sa mnom blagovati“. Tko poziva na objed u ovom slučaju riskira vlastiti život darujući sve ono što ima za jesti. Hoće li mu drugi uzvratiti? Pozvati nekoga na objed znači izložiti se u odnosu, u

²⁶ „Essai sur le don“, u: *Sociologie et anthropologie*, Paris, 1950., 143-279.

situaciji u kojoj prevladava neravnomjernost, asimetrija. Onaj koji poziva polaže vlastiti život pod likom ponuđenoga jela. Što će se s njim zbiti?

Nejednakost druge strane se odmah izokreće. Ako se podlažem drugome nudeći svoja dobra, nudeći sebe samoga, rizik prihvaćanja dara je isto tako golem, osobito kada drugi nije u mogućnosti da mi uzvрати. Prihvatiti poziv znači priznati da je drugi veći, da mi daruje život. Podsjetimo na gospodina Perrichona, Eugene Labiche. Među dvojicom koji su htjeli oženiti njegovu kćer, on je odabrao onoga koji mu je spasio život, a ne drugoga kojemu je bio dužan dati ruku svoje kćeri i zbog čega ga je gotovo mrzio. Rizik gubitka je isti i kada se daruje i kada se prima dar. Uzajamnost nije jednostavna igra ostvarenja ravnoteža među stranama. Ona je prije korak do ponora, savez u jezgri rivalstva.

Da bi se darivanje istinski, a ne samo naizgled ostvarilo potrebno je prethodno odreći se uzdarja: darivati bez nade u povrat, prihvaćati bez uzmaka. Bogatstvo odnosa podrazumijeva s jedne i s druge strane 'duh skromnosti'. Evanđelje, kao što smo vidjeli, pruža nam dva pravila: kada se radi o pozivu na objed upućen onima koji ne mogu uzvratiti, valja se osloboditi svih skrupula i interesa, da bi mogli jednostavno prihvatiti i doći (usp Mt 22, 2-10). Prema tom pravilu 'tko gubi taj dobiva'.

Darivanje – sveopći zakon čovječstva

Ma koliko god bilo jednostavno i uobičajeno, poziv na objed nam daje priliku osjetiti svu čovjekovu proturječnost: dati ono što imam i zaiskati ono što mi nedostaje. Bogatstvo koje se izlaže i daje, siromaštvo koje pita i prima. Ove oprečnosti uvjet su odnosa u kojem ništa ne biva zadržano, a sve darovano. I druge slike nam ponazočuju istu pojavu koja se događa u činu blagovanja. Ponajprije slika odnosa muškarca i žene koji žude jedno za drugim. Kako bi dosegli istinu svojega stvaranja („Na svoju sliku stvori Bog čovjeka, na sliku Božju on ga stvori, muško i žensko stvori ih“ Post 1,27) potrebno je da među njima vlada odnos satkan od uzajamne odluke da sve daruju i da sve primaju jedno od drugoga, odnos služenja toj umjetnosti ljubavi, susretanja u ljubavi, u užitku i u životu. Osim toga, slika smrti ponazočuje posljednji dar: „Veće ljubavi nitko nema od ove: da tko život svoj položi za svoje prijatelje“ (Iv 15,13). Tu se otaj-

stvo dara ne zrcali tako jasno. Nije neposredno vidljivo kako se ozbiljuje uzajamnost i komunikacija, jer onaj tko je umro, pa i ako je položio svoj život zbog ljubavi, nestao je s našega obzora. Pokušat ću osvijetliti tu pojavu nešto kasnije. No, pokušaji tumačenja ostat će vazda s ove strane i na razini ove intuicije: da bi se razmjena dara mogla ostvariti, paradoksalno je potrebno odreći se uzdarja, darujući bez računice sve. Tko zna nije li i sama smrt mjesto saveza između dara i njegova gubitka? Tako dolazimo do fenomena razdiobe hrane u vremenu gladi i pića u vremenu suše. Gostoprimstvo, uočljivo posebno u onim krajevima gdje je oskudica, možda nam ponajbolje sugerira dubinu nakane darivanja, koja predstavlja mjesto čovjekova ispunjenja. Tko zna nije li sva naša teologija samo teški preodgoj naroda koji su zaboravili prvotne zakonitosti umjetnosti življenja? Kao da nam je naše izobilje zamračilo pogled da ne vidimo onaj jedincati ritam koji spašava, a to je ritam dara i prihvaćanja! Jedna jedina stvarnost je u igri, u sabiranju i prostiranju simbola kojima je prožet naš život: priskrbiti hranu i jednostavno prihvatiti dar, razmijeniti nježnosti, razasuti sjeme i ubrati plod; proliti krv i dati život, jer Drugi je mrtav. S različitim intenzitetima taj se vazda isti životni ritam obznanjuje i ostvaruje.

Teolozi su se koji put zapitkivali je li euharistija večera ili žrtva ili pak oboje. Nije li to pitanje pogrješno, jer proizlazi iz jednog ograničenog gledišta? Kada se ove dvije stvarnosti suprotstave, blagovanje postaje samo greza ishrana, razodjenuta od ruha simbola, a u žrtvi se ne vidi ništa drugi doli krvoločni prinos. Euharistija je darovana i prihvaćena hrana za život ljudi koji je primaju u klicanju zahvale. Može li križ biti nešto različito od toga? Uzmemo li za primjer sliku ženidbe, vidjet ćemo da se ona stalno pojavljuje u liturgijskim tekstovima. Što, dakle, ostvaruje oltar i stol ako ne susret Zaručnika sa Zaručnicom opjevan u Pjesmi nad pjesmama? Stol je oltar, a oltar je stol, jer su i jedan i drugi mistična 'svadbena ložnica'.

Odgovornost

Umiranje zbog ljubavi je rijetkost, a Kristov križ jedinstven; odnos među zaručnicima je intiman i pripada samo njima; poziv na ručak, naprotiv, česta je i proširena pojava. Sve je to simbol u kojemu se zrcali mnogo dublja čovjekova stvarnost. Lévinas predlaže da se ta stvarnost nazove 'odgovornost', odgovornost

u radikalnom smislu, ona koja prethodi svakoj etičkoj normi.²⁷ Čovjek je odgovoran na dvostruki način: odgovara na sve i odgovara svima. Kako bi bilo da mu se predloži da dade mjesto za stolom svakoj lutalici koja mu se pojavi na vratima? No, čovjek je također onaj koji odgovara svemu i svima. Lutalica i prosjak odazivlju se bez lažnog srama na svaki poziv. Zađemo li u našu najdublju nutrinu vidjet ćemo da je upravo tako – *da amantem et sentit quod dico*.

Poziv na objed zrcali nam najdublju istinu našega života. Uvijek se nalazimo u ulozi gosta, svaki put se nalazimo u ulozi uzvanika. Ljudi koji pozivaju vazda su izloženi opasnom riziku, a oni koji prihvaćaju poziv riskiraju postati beznačajni. Međutim, igra dara i uzdarja potiče kolanje života preko kojega svatko nalazi radost i zadovoljstvo. Kao da se pravi život sastoji u davanju svega onoga što imamo i u proživljavanju svega onoga što drugi daruju. Razmjena dara, odgovornost, ljubav.

Figure žudnje

U prethodnim smo razmišljanjima dotaknuli poimanje čovjeka u kojemu je sve pomireno i sve srasta u jedno: mozak, usta i ruke. Takvo je viđenje još uvijek nedostatno. Možemo čak sumnjati je li ono moguće ukoliko se ne ugradi u jednu drugu perspektivu u kojoj dominiraju druge figure: Desna ruka, posvema otvorena prema dolje da bi dala, a lijeva ruka uzdignuta prema gore da bi primila, muški i ženski spol, koji žude jedno za drugim i konačno krv, jer se zna bez velikog objašnjavanja da je „krv život“ (Lev 17, 10-14).

Snujemo čovječanstvo u kojem će pobijediti ove figure, simboli čovjekove žudnje. Ostaje na čovjeku, na čovjeku radniku i umjetniku, na čovjeku kao dijelu cjeline ovoga svijeta, na čovjeku ispunjenom pravim smislom, stvoriti dinamični red u društvu, u osobi kao i u odnosima među ljudima. Ako prema Marxu „čovjek proizvodi sredstva za vlastiti život“ (i sve ono što to sa sobom nosi), može se dogoditi da, kako kaže Lévinas, „čovjek odgovara svima bez obveze“ (i svega onoga što to sa sobom nosi). Tada nismo daleko od našega cilja. No, da bi se to moglo ostvariti, možda je potrebno mnogo dublje zaći u inteligenciju simbola i

---

²⁷ To je središnja tema Lévinasova djela. Usp. *Altrimenti che essere. Al di là dell'essenza*, Milano, Jaca Book, 1983. Možda bi bilo potrebno razraditi taj pojam odgovornosti, ali sada nije mjesto da to učinimo.

pokazati koje žudnje oni prizivlju. Potpuna žudnja u odnosima i žudnja za potpunim odnosima: uzajamni odnos između svih ljudi i svih zajednica gdje nitko ništa ne posjeduje, jer se sve daruje i prima. Sveopće bratstvo puno dinamizma ne mogu stvoriti ljudi: bez sumnje potreban je Onaj koji ih može sabrati u bratstvo i preko kojega mogu ispovijediti Očevu Ime. Preobražavajući ga, euharistijski simbol uzima mjesto ljudskoga simbola.

Kako možemo biti stvarno uvedeni u iskustvo euharistijskoga simbola ako ne znamo pozvati na objed? Potrudimo se, dakle, blagovati jedni kod drugih, bez srama, bez nadmenosti i malo pomalo ćemo shvatiti dokle seže razmjena darova.

Slaviti

Istinska gozba je blagdan. Šteta što taj termin danas priziva količinu i kvalitetu jela, a ne ono što 'blagdan' podrazumijeva u svojem etimološkom značenju. Blagdan, situacija izrazitog društvenog naboja, često je vezan uz jaka životna razdoblja i uz sjećanje na njih. Gozba dolazi spontano, jer se njezin simbolizam oslanja na onaj isti temelj na kojemu počiva blagdan: rođenje, ženidba, sprovod, otvaranje, vojna pobjeda, godišnjica oslobođenja... Bilo za obitelj, bilo za širu zajednicu, uvijek se radi o događajima značajnim za procvat njihova života, za njegovu preobrazbu, čak i za njegov kraj. Slavlja omogućuju ljudima da sudjeluju u radosti ili u tuzi koja iz njih proizlazi. Čini se da blagdan nije potpun ako u njemu nema hrane i pića, ako nema tako obilatog stola kolika je važnost slavlja događaja ili pak sjećanja. Kada se nekoga poziva na slavlje, želi se s njime podijeliti radost i žalost, značenje i utjecaj događaja koji se zbiva ili se zbio pa ga se spominje. Domaćin prihvaća igru: život njegovih uzvanika je mnogo važniji od njegovih polja, blaga ili trgovine. „Hvala što si se odazvao“ – veli kad se oprašta od gostiju.

Slavlje obljetnice

Uzmimo za jednostavan primjer slavlje obljetnice. Obljetnica je zaziv života. I kad nadilazi običaj ili ritual, obljetnica posreduje i obnavlja život. Slaviti u obitelji obljetnicu braka bake i djeda znači zahvatiti, rekapitulirati bogatstvo njihova zajedničkoga života, ponovno proživjeti rađanje djece i unuka, učvrstiti obiteljske veze, koje se u toj zgodi doživljavaju na nov način, ali i ukloniti negativna sjećanja iz prošlosti te stvoriti novu bu-

dućnost... Među negdašnjim borcima slaviti obljetnicu pobjede znači ponovno pronaći, barem na trenutak, čvrste veze koje su ih povezivale u boju i život kojega su jednoć skupa dijelili. Gozba sažima u sebi sjećanja i pretače ih u posredovanje značenja koja ozbiljuju blagdan. Blagdan, sa svoje strane, ozbiljuje slavlenu stvarnost, jer stvarno dioništvo na blagdanskome stolu daruje život. Tu se više ne pije vino muke, nego vino koje obnavlja njihovo negdašnje zajedništvo, a sadašnje bratstvo pod uvjetom da to bratstvo nadiđe prolazni trenutak blagovanja. Stoga je taj simbol tvorac života. Kad među ljudima koji zajedno blaguju ne bi bilo ništa zajedničko, njihov bi objed bio prazni ritual, ispražnjen u svojoj istini. Odakle proizlazi dosada kod 'službenih svečanosti' ako ne iz činjenice da to nisu slavlja, jer im se ljudi ne pripuštaju?

Govor

Vrijednost potpunog blagdanskog darivanja, vezan uz gozbu, biva udvostručen i utvrđen u slavlju događaja ili u njegovu spomenu. Istodobno, prizivanje prošlosti koja je obilježila život nadilazi posredovanje hrane i obznanjuje svoj istinski temelj. Tu nailazimo na jedan element komunikacije, koji je bio prisutan u svemu onome što smo dosada izložili, a kojega nismo izričito spomenuli. To je govor. Što je tako posebno u govoru? Čovjek je biće koje ne trga hranu ustima, nego je prihvaća rukama. Njegova usta su slobodna ne samo da se gosti hranom, nego i da izrazi zahvalnost, da nešto prozbori, da govori. Tko daruje rukama taj i svojim ustima kazuje smisao dara. Stoga je sasvim naravno da blagdan podrazumijeva govor. Kazujući smisao, govor je tvorac zajedništva. U određenom trenutku slavlja, za vrijeme objeda ili na koncu govori, zdravice, čestitke kazuju, ali također i posreduju motive zajedničke radosti. Poželjno je da sudionici podrže te izgovorene riječi toplim pljeskom. Prigodom svakoga slavlja, riječi se razmjenjuju zajedno s hranom, ali govor o prigodi okupljanja više je nego spontano izgovorena riječ: govor očituje smisao blagovanja, kazuje narav veza kojima se nada i zbog kojih se raduje, daje pristanak na njih klicanjem, zdravicom, pozdravom.

Tako geste i stvari, događaji i sjećanja traže riječ i začinju riječ, dok ih istovremeno riječ obznanjuje i očituje. Koja je dakle narav te riječi? (Nastavlja se.)